

УДК 39(092)(477.51)“18/19”Карпинський

Катерина Литвин
(Київ)

ВНЕСОК КОСТЯНТИНА КАРПИНСЬКОГО В КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ (кінець ХІХ – початок ХХ століття)

У статті розглянуто внесок священника і краєзнавця К. Карпинського в розгортання наукових студій Чернігівщини за сприяння представників місцевої єпархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; висвітлено його діяльність у роботі Чернігівської губернської вченої архівної та церковно-археологічної комісії, в облаштуванні музею церковних старожитностей.

Ключові слова: Чернігівщина, Чернігівська єпархія у ХІХ–ХХ ст., Костянтин Карпинський, краєзнавчі дослідження, церковні старожитності.

В статье представлен вклад священника и краеведа К. Карпинского в развитие научных центров Черниговщины с помощью представителей местной епархии в конце ХІХ – начале ХХ вв.; дана характеристика работы священника в составе Черниговской губернской ученой архивной и церковно-археологической комиссий, в организации музея церковных древностей.

Ключевые слова: Черниговщина, Черниговская епархия в ХІХ–ХХ в., Константин Карпинский, краеведческие исследования, церковные древности.

The article considers the contribution of a priest and ethnographer K. Karpynskiy to the development of Chernihivshchyna ethnological studies with the assistance of representatives of a local eparchy in the late ХХth – early ХХth centuries. It also reveals his activities in the work of Chernihiv Provincial Scientific Archival and Church-Archaeological commissions, and in arrangement of the church antiquities museum.

Keywords: Chernihivshchyna, Chernihiv Eparchy in the late ХІХth – early ХХth centuries, K. Karpynskiy, regional ethnographical research, church antiquities.

За єпископства Антонія Соколова на Чернігівській архієрейській кафедрі в 1901 році священником Георгіївської церкви с. Рудка було призначено Костянтина Тимофійовича Карпинського. Нині майже не збереглося відомостей про пасторську діяльність о. Костянтина, проте його доробок на ниві краєзнавчих студій заслуговує на увагу.

Одним з перших досліджувати біографічні відомості та краєзнавчі надбання повітового священника Чернігівщини заповзівся історик і краєзнавець В. Сапон [16]. У статті «Від отця Костянтина Карпинського» він охарактеризував діяльність священника у складі Чернігівської губернської вченої архівної комісії, докладно описавши його науково-пошукову роботу [15]. Окрім того, В. Сапон подав відомості щодо проведених священником історико-краєзнавчих досліджень у с. Рудка Чернігівського повіту [17]. Вивчала основні тенденції та напрямки розвитку церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині протягом другої половини XVII – початку XX ст. й історик О. Гейда [2]. Вона проаналізувала внесок у розвиток регіонального краєзнавства членів Чернігівської архівної комісії, місцевих церковно-археологічної комісії та церковно-археологічного товариства, до лав яких ухорив К. Карпинський. І все ж постать талановитого пастора Чернігівської єпархії, краєзнавця, цінителя та знавця церковних старожитностей досі залишається малодослідженою.

Відомо, що 14 листопада 1896 року відбулося відкриття Чернігівської губернської вченої архівної комісії, члени якої займалися збиранням відомостей про пам'ятки давнини, опікувалися збереженням історичної спадщини, зокрема на теренах Чернігівської губернії. Ця установа об'єднала професійних істориків, археологів, статистиків, етнографів та аматорів. Серед останніх провідне місце займало єпархіальне духовенство. Свідченням цього було обрання 15 листопада 1904 року священника К. Карпинського членом місцевої архівної комісії з правом самостійно проводити археологічні розкопки. Його перші історико-краєзнавчі розвідки були присвячені с. Рудка.

Першопочатки с. Рудка священник вивів із часів Київської Русі, покликаючись на те, що «досить часто при оранці зна-

ходили іржаві залізні стремена, сокири, шаблі, наверхшя списів, кільця та речі невизначеного призначення, чимало мідних натільних хрестиків та більших хрестів, не було лише монет» [16, с. 109]. Серед знахідок він виокремив ритуальний церковний ніж – копіє та хрест, які 1878 року знайшов рудківський козак Василь Калениченко. Знайдена кількість речей церковного вжитку стала доказом гіпотези священника, що тут діяла церква князівських часів, яка була названа на честь Георгія Змієборця. Правдивість назви церкви не викликала сумніву, адже в регіоні новозбудовані церкви називали на честь старих. Нову церкву с. Рудка освятили 1764 року, а через 100 років її перебудували, спорудили нову дзвіницю. На час прийняття о. Костянтином рудківської парафії (1901) дзвіниця мала вже п'ять дзвонів. Найбільші з них важили 16 пудів та 27 фунтів і 9 пудів. Останній дзвін датований 1759 роком [16, с. 108].

Священник опрацював також архівні документи, які зберігалися в парафіяльній бібліотеці. Його увагу привернули богослужбові книги: «Євангеліє» львівського друку в оправі із червоного оксамиту з накладеними з кожного боку п'ятьма срібними бляхами, «Апостол» Києво-Печерського друку 1722 року, «Службеник» цього ж друку 1735 року, «Трифолой» у двох книгах звичайного друку 1679 року. Серед рукописів він знайшов листи пресвітера Романа (Павловського), два зошити розпоряджень чернігівської духовної консисторії. Так, в одному з них наказом консисторії від 1835 року було накладено церковне покарання – епітимію із заборонаю причастя впродовж п'яти років на селянина с. Янівка Афанасія Легкобита за вбивство поміщика. У 1852 році «за блудною життям» епітимію на три з половиною роки наклали на козака с. Кошівка Івана Дерюгу [16, с. 107]. У другому зошиті були записані свідчення місцевих поміщиків про дозвіл селянам брати шлюб. Збереглися в церкві метрична книга, яку почали вести з 1767 року, та книга реєстрації померлих від 1766 року, парафіяльний літопис, план земель с. Рудка.

Значний інтерес становить здійснений К. Карпинським опис сільського кладовища. За твердженням автора, цвинтарі «стали влаштовувати в Малоросії з

1768 року, а до того часу наші предки ховали померлих або біля церкви, або переважно у своїх садах і на городах, а в люті зими нерідко у сараях» [17, с. 5]. Священик-краєзнавець зазначив, що в с. Рудка досить часто найшанованіших мешканців села ховали поблизу церкви, у склепах. Так, біля південної стіни храму дослідником була знайдена усипальниця Дзвонкевичів. За словами старожилів, у 1743 році козак Любецької сотні Л. Бобровник заповів своєму зятю – значковому товаришеві Чернігівського полку В. Дзвонкевичу – маєток, за умови поховання його при храмі великомученика Георгія в Рудці. У цьому склепі стояли три труни: дві – великі і одна – маленька. Вхід до склепу замурували 1852 року, а до того священики «в виде эпитимии сажали туда провинившихся» [15, с. 3].

Вагомим внеском К. Карпинського в краєзнавчі дослідження Чернігівщини послужили й зібрані ним відомості про священиків рудківської церкви. Так, на його думку, першим відомим настоятелем храму був Симон (1640–1670), після нього в Рудці було два священики – Сава і його онук Олексій. У 1727 році на Олексія мирянин В. Дзвонкевич зробив донос, що «нібито батюшка якусь духовну таємницю перед людьми відкрив» [15]. Як наслідок, священика ув'язнили на рік. Після свого повернення до села, о. Олексій від свого наступника о. Никифора вимагав повернення маєтностей та ґрунтів. За таку «небогоугодну» поведінку священика вислали до Рядцівського монастиря, а 1736 року, за розпорядженням єпископа Никодима Срібницького, «о. Алексей былъ лишен сана и навсегда сослан в Суражский Благочестенский монастырь» [15].

Упродовж ХІХ ст. настоятелями рудківської церкви були: Михайло (Петровський), Петро (Лозицький), Петро (Черницький), Федір (Тарасович), Сергій (Гаврушевич), Іван (Набоков), Іван (Грабовський), Михайло (Гусаревич), Григорій (Радич), а з листопада 1901 року – Костянтин (Карпинський).

Починаючи з другої половини ХІХ ст., провідними виданнями Чернігівщини, які вміщували розвідки з краєзнавства, зокрема й подані до редакцій священиками, були місцева урядова газета «Чернігівські губернські відомості» (1838–1918) та єпархіальний часопис «Чернігівські єпархіальні

відомості». Останній засновано 1861 року за ініціативи чернігівського архіпастора Філарета (Гумілевського). Він складався з двох частин: окрім щотижневої офіційної частини, раз на два тижні під назвою «Прибавление к Черниговским епархиальным известиям» виходила їх неофіційна частина. Серед інших публікацій, на сторінках останньої подавали матеріали про церковні старожитності краю, описи стародавніх ікон, культових речей, а також побуту та звичаїв місцевої людності, підготовлені єпархіальними священиками, зокрема й К. Карпинським.

Починаючи з 1904 року, священик став постійним дописувачем єпархіального часопису. Однією з перших тут було опубліковано його історико-краєзнавчу розвідку «Из архива Георгиевской церкви села Рудки... Десятоначальство Рудчанское» [5]. За рік він подав до редакції часопису історичну розвідку «О Руденской чудотворной иконе Божьей Матери» [7; 8]. Автор зауважив, що перша згадка про цю ікону пов'язана з подіями 1654 року, коли «паства Черниговская освободилась отъ духовного гнета католичества и возродилась къ истинной православной вѣрѣ и благочестію» [7, с. 45], а згодом святитель Димитрій Ростовський навідався до с. Рудня Чернігівського повіту «для освидѣтельствованія и удостовѣренія о чудесахъ новоявленной иконы» [7, с. 47].

Користуючись своїм авторитетом серед поселян с. Рудка, К. Карпинський «разговорив» 83-річного місцевого старожила, який указав на місце «появлення иконы». За словами діда, записаними священиком, «святиня явилась въ верстѣ отъ Редьковки, на половинѣ пути въ дер. Губичи, вблизи дер. Козлы, въ урочище Гатки. Здесь на левой сторонѣ дороги, <...> за луговиной глубокие пески, гдѣ былъ сосновый боръ» [8, с. 89].

У період управління Чернігівською єпархією єпископом Васи́лієм (Богоявленським) 1912 року «Чернігівські єпархіальні відомості» перейменували на «Веру и Жизнь» (1912–1917). Окрім того, рішенням правлячого архієрея була змінена й редколегія, а відповідальним за видавництво журналу стало братство святого Михайла, князя чернігівського (1888–1917). Проте ці зміни не вплинули на подальшу співпрацю К. Карпинського з єпархіальним часописом.

Свідченням цього стали опубліковані 1913 року на сторінках «Веры и Жизни» опис традицій святкування Пасхи давніх християн [9], «Сведения об иконе Божией Матери...» [10].

Окремий інтерес становлять публікації священника-краєзнавця, присвячені дослідженню церковних старожитностей, а саме: «Два древних Евангелия (XVII века) церковей г. Чернигова (Благовещенской и Николаевской)» [3] і «Древние колокола монастырских и приходских церковей Черниговской епархии» [4]. Так, у передмові до першого дослідження священник звернув увагу читачів на те, що «история приходских церковей Чернигова вообще мало разработана, кроме исследования преосв. Филарета». Яке, за словами К. Карпинського, було «очень краткое и отрывчатое...» [3, с. 52]. Недосконалість роботи владыки Филарета К. Карпинський пояснив тим, що архіпастирю були невідомі «многие интересные памятники церковей» [3, с. 52]. З метою розширення відомостей про церковні старожитності Чернігівської єпархії К. Карпинський доповнив їх ще двома історичними довідками про «Евангеліє» чернігівської Благовіщенської церкви, яке, за словами автора, було видано у Львові на початку 1636 року. Священик зафіксував, що «...экземпляръ прекрасно сохранился, в бархатномъ переплете малинового цвета <...> на лицевой доске пять красной меди посребренныхъ накладок, посреди Иисус распятый на семи-конечномъ кресте...» [3, с. 53].

Не менш цінним було й «Евангеліє» з місцевої Миколаївської церкви. Дослідник повідомив, що церковна реліквія датована 1810 роком, вона обрамлена в срібний оклад та має «сильно обрезаны поля» [3, с. 53]. Зауважимо, що, окрім загальних характеристик миколаївського «Евангелія», дослідник переповів історію її «переезда» з Подільської губернії до Чернігова.

Цінним для нас стало й вивчення священником-краєзнавцем матеріалів XVIII ст., на основі яких на сторінках «Веры и Жизни» в 1913 році з'явилося обґрунтування К. Карпинським церковно-історичного явища, відомого як «крестовые попы» [6]. Так, згідно слів автора, священники-жебраки з'явилися наприкінці XVII ст. «как следствие пережитого Русью лихолетия» [6, с. 58] і ста-

ли «подобно рабочимъ стоятъ на торгахъ и перекрестьяхъ улицъ, предлагая свои услуги по отправленію требъ, преимущественно панахидъ и заупокойныхъ літургій на домахъ у крестовъ...» [6, с. 58].

Вагомим поштовхом для професійного вивчення культурних надбань істориками та аматорами-краєзнавцями із числа єпархіального духовництва послуговували започатковані 1869 року Всеросійські археологічні з'їзди. Одним із провідних завдань цих наукових форумів було подолання байдужості громадськості до старожитностей [14]. Ініціатором їх проведення став засновник і голова Московського археологічного товариства граф Олексій Уваров (1824–1884). Поглибленню народознавчих студій серед духовенства Чернігівщини сприяли також Катеринославський і Чернігівський археологічні з'їзди. Так, запланованому XIII археологічному форуму в Катеринославі (1905) передувала науково-пошукова робота, яка охопила переважно Південне Придніпров'я і Лівобережжя України. У підготовчий період місцеві дослідники плідно співпрацювали з духовенством Чернігівщини.

Яскравим свідченням цього послугував упорядкований К. Карпинським Показчик статей [12]. Для зручного користування «Показчиком» автор поділив матеріали на 7 розділів. Перший – «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії» – містить чотири підрозділи: загальний, два наступні присвячені діючим та закритим з різних обставин монастирям Чернігова, Городянського, Сосницького, Новозибківського й Козелецького повітів, останній – історії Чернігова та 15-ти повітам Чернігівщини. Другий – «Історико-бібліографічний», до якого ввійшли статті й матеріали із життя святого Феодосія (Углицького), інших святих чернігівської землі, архіпастирів. У третьому розділі представлені матеріали з історії розколу в Росії та окремо – на Чернігівщині. Останній розділ умістив статті з історії єпархіальних духовних навчальних закладів.

П'ятий розділ «Показчика» – етнографічний. У цьому розділі представлені матеріали про роботу, здійснену краєзнавцями-аматорами, зокрема священнослужителями, які в різний час долучалися до історико-етнографічного дослідження краю, а також його церковної

старовини та церковної обрядовості. Так, у «Покажчику» знаходимо відомості про приказки, зібрані Філаретом (Гумілевським), перелік різного роду «забобонів», зафіксованих у Ніжинському повіті, розповідь священника І. Кибальчича про традицію прикрашати гіллям молодих беріз, кленів храми та житло на свято Трійці, історичну довідку про звичай занурювати у воду запалені свічки на Водохреща. Викликає інтерес стаття священника Миколи (Архангельського) про значення для населення с. Хотуниці Чернігівського повіту винної монополії, зі спостереженнями за селянами, які «п'ють не потому, что нравится вино, а за компанию» [1, с. 183]. Окрім того, автор подав хотуницькі «правила» частування вином та їх мотивування. Необхідно випивати «по другій» (бо на одній нозі шкутильгати будеш) або «по четвертій» (хата без чотирьох кутів не будується). До того ж серед мешканців с. Хотуниці деякі зазвичай «угощали как следует», а відтак вони вимушено брали кредити або пропивали власні речі.

Два останні розділи «Покажчика» К. Карпинського присвячені публікаціям з історії церкви. Серед них – матеріали з опису місцевих святих ікон, відомості про життя «подвижниц» церков сходу, окремі нариси із життя владики Філарета (Гумілевського). Окремо подано огляд російської духовної літератури (37 позицій).

У період підготовки до археологічного з'їзду в Чернігові, що був запланований на серпень 1908 року, за ініціативи єпархіального духовенства, очолюваного правлячим архієпископом Антонієм (Соколовим), у жовтні 1907 року заснували Чернігівську церковно-археологічну комісію, яку згодом трансформували в Чернігівське церковно-археологічне товариство, що стало третім після Київського (1872) і Волинського (1893) церковно-краєзнавчим осередком на українських теренах.

До її складу ввійшли авторитетні знавці церковної старовини: священники К. Карпинський, О. Єфимов, викладачі духовної семінарії М. Доброгаєв, В. Дроздов та ректор Чернігівської духовної семінарії Я. Галахов. Ця незначна за кількістю інституція в період підготовки до запланованого форуму спрямовувала та координувала церковно-історичні студії на території Чернігівської єпархії. Окрім того, члени церковно-археологічного то-

вариства мали підготувати експозиції до виставки форуму, яка своєю чергою була покликана продемонструвати учасникам з'їзду та науковій громаді пам'ятки місцевої старовини й старожитностей Лівобережної України [13]. Так, представники місцевої церковно-археологічної комісії протягом року здійснили пошукові експедиції в північні регіони Чернігівщини. Головним об'єктом вивчення вони обрали стародавні монастирі. Зауважимо, що дослідники керувалися розробками схем маршрутів, здійсненими чернігівським архіпастром Філаретом (Гумілевським), але на практиці доводилося робити відхилення за вказівками К. Карпинського, який був добре обізнаний із церковною історією та культурою Чернігівщини.

Дослідникам удалося ознайомитися з іконами візантійського зразка, південно-російського письма, притаманного XVI–XVIII ст. Серед них: «Бог отець в папской тиаре», ікони місцевих художників «Адам в раю в “бриле”», ікони, вирізані на дереві, «Нерукотворний Спас», «Знамение Божьей Матери», статуетки, розмальовані натуральними кольорами, підсвічники («свеча») з глухою різьбою і написами, ручними й цеховими. У ході пошукових експедицій дослідники знайшли й предмети церковного начиння: плащаниці з малоросійськими написами тропарів, церковно-слов'янськими віршами, дарохранительниці з хрестом, мальованим чи рельєфним образом Христа, з хрестом у виноградних лозах, натільні хрестики, маленькі іконки із чорного дерева, *дискуси* і *звездиці* незвичайної форми з литими бюстиками й головками, часто не церковними зображеннями, шлюбні вінці. Серед останніх знахідок особливий інтерес становлять вінці лубочні, а також розмальовані, з написами і без них, залізні або паперові (картонні).

На пошану XIV археологічного з'їзду, що відбувся в Чернігові, К. Карпинський, М. Доброгаєв, Є. Корноухов і Р. Чернецький систематизували матеріали, уміщені в «Трудах Чернігівської архівної комісії» протягом 1838–1918 років, та опублікували «Указатель статей по археологии, истории и этнографии, помещенных в “Черниговских губернских ведомостях” за 1838–1906 гг.» [11].

Хоча цей покажчик не зміг умістити повний перелік матеріалів, однак у ньо-

му були відносно повно представлені відомості про розвідки «исторического содержания», етнографічні та краєзнавчі дослідження. Це було свідченням усвідомлення укладачами важливості справи, яка «может сослужить некоторую службу для исследователей черниговской старины и этнографии» [11, с. 4].

Постать К. Карпинського – повітового священника Чернігівської єпархії, краєзнавця, цінителя та знавця церковних старожитностей – заслугоує на повагу, визнання та потребує подальших досліджень.

Література

1. *Архангельский Н.* О значении винной монополии для крестьян // Черниговские епархиальные известия. – 1901. – № 5. – С. 183–187 (ч. неоф.).
2. *Гейда О.* Розвиток церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині XVII – на початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=1564&start=6.
3. *Карпинский К.* Два древних Евангелия (XVII века) церквей г. Чернигова (Благовещенской и Николаевской) // Вера и Жизнь. – 1913. – № 16. – С. 52–60.
4. *Карпинский К.* Древние колокола монастырских и приходских церквей Черниговской епархии // Вера и Жизнь. – 1913. – № 17. – С. 46–56.
5. *Карпинский К.* Из архива Георгиевской церкви села Рудки... Десятоначальство Рудчанское // Черниговские епархиальные известия. – 1904. – № 13. – С. 466–472; № 14. – С. 497–506 (ч. неоф.).
6. *Карпинский К.* О крестовых полах в Малороссийских епархиях // Вера и Жизнь. – 1913. – № 11. – С. 58–64.
7. *Карпинский К.* О Руденской чудотворной иконе Божьей Матери // Черниговские епархиальные известия. – 1905. – № 3. – С. 45–51.
8. *Карпинский К.* О Руденской чудотворной иконе Божьей Матери // Черниговские епархиальные известия. – 1905. – № 6. – С. 85–90.
9. *Карпинский К.* Праздник Пасхи у древних христиан // Вера и Жизнь. – 1913. – № 8–9. – С. 55–61.
10. *Карпинский К.* Сведения об иконе Божией Матери Троицко-Ильинской Черниговской, поднесенной по взятии Азова в 1696 году императору Петру Великому // Вера и Жизнь. – 1913. – № 14–15. – С. 38–46; № 16. – С. 31–40; № 17. – С. 25–32.
11. *Карпинский К.* Указатель статей по археологии, истории и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838–1906 гг. // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – Отд. 2. – С. 1–142.
12. *Карпинский К.* Указатель статей по археологии, истории и этнографии, помещенных в «Черниговских епархиальных известиях» за 1861–1905 гг. // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1905. – Вып. 6. – Отд. 2. – С. 159–209.
13. Отчет председателя предварительного комитета // Труды Черниговского предварительного комитета. – М., 1911. – Т. 3. – С. 7.
14. *Пеняк П.* Из історії Археологічних з'їздів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 435–437.
15. *Сапон В.* Від отця Костянтина Карпинського // Деснянська правда. – 1996. – 9 січ. – С. 3.
16. *Сапон В.* Костянтин Карпинський // Літературний Чернігів. – 1994. – № 5. – С. 105–109.
17. *Сапон В.* Рудківські старожитності // Наш край. – 1993. – 7 січ. – С. 5–6.